

نقش محورهای فرهنگی و تاریخی منطقه ۱۲ در توسعه گردشگری شهر تهران

محمد تقی رهنمایی

عضو هیات علمی دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران

محبوبه ملک نیا^۱

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور تهران

منوچهر جهانیان

عضو هیات علمی جهاد دانشگاهی، دکتری تخصصی جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۰/۶/۳۰

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۴/۱

چکیده

شهرها به عنوان یکی از مهم‌ترین میراث‌های تمدن بشر، از جمله اصلی‌ترین مقصد‌های گردشگری، به ویژه گردشگری فرهنگی و تاریخی به شمار می‌آیند. از همین رو گردشگری شهری، به عنوان یکی از اشکال گردشگری، چه برای شهروندان یک شهر و چه کسانی که از دیگر نقاط به شهرها می‌آیند، از دهه ۱۹۶۰ میلادی مورد توجه گردشگران قرار گرفته است. تهران به عنوان پایتخت ایران، از یک سو نسبت به دیگر شهرهای تاریخی کشور، شهری نوین‌پاد است و از سوی دیگر، به دلیل قدمت اسکان و زیست و معیشت در آن، از دوره پیش از پایتختی، شهری تاریخی به شمار می‌آید. بخش عمده‌ای از نهادهای فرهنگی و تاریخی تهران، در منطقه ۱۲ قرار گرفته است. به همین دلیل می‌توان منطقه ۱۲ تهران را به عنوان مرکز تاریخی و فرهنگی این شهر به شمار آورد. امروزه گردشگری فرهنگی تهران به دلیل افت منزلت بافت‌های قدیمی و محله‌های تاریخی آن، در حاشیه قرار گرفته و به استثنای بازار یا برخی از میدانی قدیمی آن، گردشگران رغبت چندانی به بازدید از این منطقه قدیمی نشان نمی‌دهند. این مقاله بر آن است که با انتخاب مسیرهای نمونه در محدوده منطقه ۱۲، نوعی امکان‌سنجی و برنامه عملیاتی توریسم شهری را مورد بررسی و ارزیابی قرار دهد و از این رهگذر باب مطالعات جدیدی را برای احیای هویت و قابلیت‌های نهفته در بطن این منطقه قدیمی بگشاید.

واژگان کلیدی: محورهای فرهنگی - تاریخی، توسعه گردشگری، قابلیت‌های مقصد گردشگری، گردشگری شهری، منطقه ۱۲.

مقدمه

درکی که از توسعه شهری در اذهان وجود دارد، عموماً بر توسعه کالبدی و فضایی آن، تأکید داشته و توسعه شهری را با افزایش جمعیت شهر و تعداد ساختمان‌ها و خیابان‌ها آن یکسان می‌شمارد. این در حالیست که مقدمه بسیار مهم و با اهمیت تعلق مکانی و بالندگی و یا توسعه فرهنگی و اجتماعی، در روند توسعه شتابان شهرها، از جمله تهران، در مطالعات شهری جایگاهی در خور پیدا نکرده است.

تهران شهری است که توسعه شتابانی را پشت سر گذاشته و مرزهای آن پیوسته در اطراف به پیش رانده می‌شوند. طی این روند توسعه، مناطق قدیمی و بافت‌های مرکز تهران، به دلیل تغییر عملکرد و گرایش مردم به زندگی در نواحی اطراف مناطق قدیمی، همچنین فرسودگی بدنه شهری و تأسیسات زیربنایی و افت منزلت اجتماعی، دچار نوعی بحران هویت شده و این مناطق قدیمی که شناسنامه فرهنگی و تاریخی تهران بشمار می‌روند به تدریج اعتبار و منزلت خود و به دنبال آن هویت اجتماعی خود را از دست می‌دهند.

در گرایش‌های برنامه‌ریزی شهری، باززنده‌سازی هویت‌های فرهنگی و اجتماعی مناطق تاریخی شهرها، با هدف بهره‌برداری از ظرفیت‌های گردشگری آنها، تجربیات موفقی را به دست داده است. منطقه ۱۲، شناسنامه تاریخی شهر تهران است و توسعه گردشگری شهری در آن نه فقط می‌تواند زندگی دوباره‌ای را در این منطقه به جریان اندازد، بلکه با توسعه گردشگری می‌توان هویت تاریخی و فرهنگی تهران را مجدداً از طریق این عملکرد احیا نمود و از آن برای ایجاد تعلق مکانی و استفاده از ارزش‌های گمشده برای پایداری متوازن شهری بهره گرفت.

اما آنچه باید مورد توجه قرار گیرد این است که علی‌رغم اینکه شهر تهران به عنوان پایتخت ایران در حدود ۲۲۰ سال قدمت دارد، اما هویت فرهنگی و تاریخی آن مورد بی توجهی قرار گرفته است. در شرایطی که بافت‌های کهن شهر تهران به تدریج ساکنان خود را از دست می‌دهد و هر روز به فرسودگی آن افزوده می‌شود، توجه به این بافت‌ها می‌تواند سبب حیات مجدد آن و نوزایی ارزش‌ها و کارکردهای موجود در این بافت‌ها شود.

از دیگر مشکلاتی که گردشگران داخلی و خارجی با آن مواجه هستند عدم آگاهی از وجود مراکز فرهنگی و تاریخی در مناطق مختلف شهری، ساعات و روزهای استفاده از آنها، ترافیک شهری و ... می‌باشد. این درحالیست که جمعیت کثیری از دانشجویان، دانش‌آموزان، فارغ‌التحصیلان، بازنشسته‌ها و خانواده‌ها با مشکل پر کردن اوقات فراغت خود روبرو هستند. از طرفی عدم استقبال گردشگران داخلی و خارجی از جاذبه‌های موجود در بافت‌های تاریخی تهران سبب شده تا ایجاد مشاغل مختلف و درآمد قابل توجهی که می‌تواند در این راستا به وجود آید، ناکام بمانند.

در میان مراکز جاذب توریستی در تهران، منطقه ۱۲ به علت قرار گرفتن در محدوده هسته تاریخی تهران و وجود مراکز فرهنگی و تاریخی از جمله: ۳۸ مورد پارک و فضای سبز، ۴ باب سالن نمایش تئاتر، ۱۲۰ باب مسافر خانه، ۱۸ باب هتل، ۱۲ مورد موزه (کاخ گلستان، آبگینه، تمبر، جواهرات ملی، سکه، صبا، ملک، مجلس شورای اسلامی، مردم شناسی، ملی ایران، هنرهای ملی، نمایشگاه ۱۳ آبان) و ۸ کلیسا، ۳ کنیسه، ۱ آدریان زرتشتی و بازار بزرگ تهران و صد

ها بنای تاریخی با ارزش که برخی از آنها هنوز به ثبت آثار ملی نرسیده اند، می‌تواند مهمترین مرکز فرهنگی و توریستی در این کلانشهر باشد (www.tehran.ir).

با توجه به ظرفیت‌های ذکر شده آنچه امروزه مورد توجه کارشناسان و مسئولین قرار گرفته (مشابه آنچه در شهرداری منطقه ۱۲ اتفاق افتاده است) باززنده‌سازی کالبدی و فیزیکی آن است در حالی که از باززنده‌سازی عملکردی و هویتی این بافت تاریخی غافل مانده‌اند. گردشگری از جمله فعالیت‌هایی است که می‌تواند باززنده‌سازی فیزیکی و کالبدی را با احیای عملکردی و هویتی آن پیوند دهد و روح تازه‌ای به فضاها و تاریخی شهر بدهد.

در این تحقیق تلاش می‌شود تا با شناسایی مسیرها و محوره‌های گردشگری منطقه ۱۲ (بافت تاریخی شهر تهران) نقش آنها را در توسعه گردشگری شهر تهران مشخص و مورد مطالعه قرار دهد و مشخص می‌شود که آیا منطقه ۱۲ می‌تواند به عنوان قطب برتر گردشگری تهران معرفی شود؟ همچنین توسعه گردشگری می‌تواند سهم قابل توجهی در بازنشاسی بافت تاریخی شهر تهران و تجدید حیات آن داشته باشد؟ این هدف موجب پاسخگویی به تقاضای موجود و برنامه‌ریزی جهت توسعه آتی خواهد بود.

مبانی نظری

حضور جاذبه‌های گردشگری یکی از مهم‌ترین دلایل مسافرت مردم به یک مقصد خاص است. جاذبه‌های گردشگری به عنوان عامل کشش^۱، با توجه به ویژگی‌های خاص و جذابیت‌هایی که دارند، می‌توانند گردشگران را از نقاط و سرزمین‌های دور به سمت خود جذب کنند و هر قدر جاذبه‌های گردشگری متنوع‌تر و منحصر به فردتر و جذاب‌تر باشند از قدرت کشش بالاتری برخوردار خواهند بود و در نتیجه حوزه نفوذ بسیار وسیع‌تری خواهند داشت.

شناسایی و معرفی ویژگی‌ها، جذابیت‌ها و توانای‌های بالقوه و بالفعل جاذبه‌ها از ارکان اساسی صنعت گردشگری بوده و معیاری است برای تعیین ظرفیت پذیرش گردشگران، برنامه‌ریزی توسعه بازار و مدیریت بازاریابی. بطور کلی منابع گردشگری از نظر پراکنش مکانی - فضایی و ویژگی‌های خاص به دلیل قدمت و سابقه تاریخی، وجود عناصر با ارزش و منحصر به فرد، جذابیت‌های بصری، جنبه‌های قداست و تبرک، طبیعی، یا فرهنگی بودن،... پاسخگوی بخش‌های خاصی از بازار است (طرح جامع توسعه گردشگری استان تهران، ۱۱۲).

جاذبه‌های گردشگری شهری را می‌توان به شیوه‌های مختلف تقسیم‌بندی کرد. گان معتقد است که تمام عناصر و اجزای نظام گردشگری به دو گروه عرضه و تقاضا تقسیم می‌شوند. تقاضا شامل بازارهای بین‌المللی و بازارهای داخلی و ساکنین محلی است که از جاذبه‌ها، تسهیلات و خدمات گردشگری استفاده می‌نمایند و عرضه، شامل جاذبه‌ها، فعالیت‌ها، تأسیسات اقامتی و دیگر امکانات و خدمات گردشگری می‌شود (Gun, 2002, p15)، با علم به این نکته که هر گاه منابع گردشگری (طبیعی، فرهنگی - اجتماعی و دیگر منابع) با امکانات گردشگری همراه شوند به جاذبه تبدیل می‌گردند (ضرغام، ۱۳۸۱، ص ۱۵).

ناحیه تاریخی شهرها میراث ارزشمند معماری و کالبدی بجای مانده از گذشتگان ماست. این بخش از شهر تجلی گاه ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مردمانی است که در دوره‌های تاریخی در این بخش از شهر روزگار

¹Pull factor

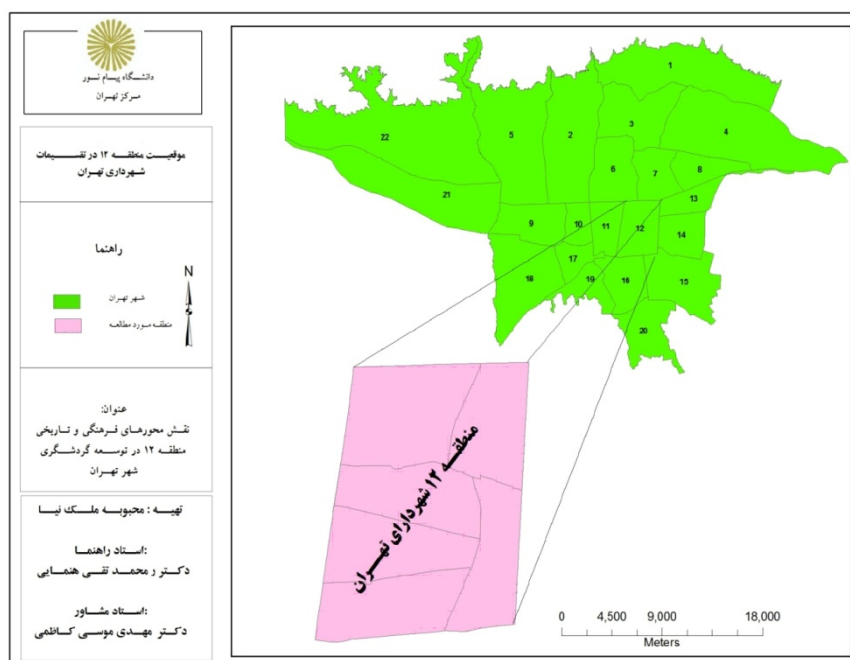
سپری کرده و هویت فرهنگی آن را به ثبت رسانده اند. بنابراین حفظ، احیا و باززنده‌سازی و انطباق آنها با سیستم شهری از جمله ضرورت‌هایی است که می‌تواند حیات ناحیه تاریخی راهمگام باشهر پیش برد (کلانتری، ۱۳۸۴، ص ۷۷). یکی از عواملی که امروزه نقش نواحی تاریخی را در شهرها پر رنگ می‌کند، تمایل مردم به بازدید از آنان و تجدید خاطرهاست. امروزه گردشگری نقش قابل توجهی در توسعه و احیای بافت‌های تاریخی در شهرها دارد. «عمده‌ترین فعالیت اقتصادی که حول این صنعت انجام می‌گیرد؛ فعالیت‌های ساختمانی، عمرانی (هتل، رستوران، خیابان‌های لوکس، فرودگاه، ترمینال و...) است» (پاپلی یزدی، ۱۳۸۱، ص ۳). این امر سبب می‌شود تا علاوه بر سرمایه گذاری بخش خصوصی و دولتی جهت احیای بافت‌های تاریخی با ارزش در شهرها، سیل عظیمی از پول و سرمایه از سوی گردشگران به این سو سرازیر شود.

در شهرهای با پیشینه تاریخی طولانی که دارای توالی بافت کالبدی می‌باشند، معمولاً مرکز شهر بر هسته قدیمی آن منطبق است و مرکز ثقل عملکردی و نه الزاماً جغرافیایی نظام شهر را تشکیل می‌دهند (ادهم، ۱۳۸۵، ص ۱۴). امروزه در بسیاری از کشورهای پیشرفته در جهان، مراکز شهری، رابطه تنگاتنگی با کارکردهای فرهنگی و هنری، گذران اوقات فراغت، گردشگری و ... دارند و به دلیل آنکه معمولاً دارای شرایط مناسب کالبدی - فضایی که در ارتباط با حیات شهری و تعاملات اجتماعی شهروندان اهمیت می‌یابند، به عنوان یک مجموعه غنی شهری تلقی می‌گردند. انگاره تبدیل مسیرهای شهری به خیابان‌های مختص حرکت پیاده، در محدوده تاریخی و مرکزی شهرهای اروپایی، برای نخستین بار در قالب تجربه‌ای محدود و محلی در یکی از خیابان‌های مرکز شهر «اسن» آلمان به اجرا درآمد. توجه به این امر پس از جنگ جهانی دوم و فرارسیدن زمان بازسازی شهرهای اروپایی شکل مشخص تری پیدا نمود. موفقیت طرح مذکور در اسن باعث گردید، تا در دهه‌های بعدی، اقدامات گسترده‌ای در بسیاری از شهرهای اروپایی صورت گیرد. به گونه‌ای که تا دهه ۱۹۸۰ میلادی، غالب بخش‌های مرکزی و تاریخی شهرهای عمده اروپا به روی خودروها بسته شدند. تنها ۵۰۰ شهر در آلمان و بیش از ۱۰۰ شهر در فرانسه بدین منظور مورد مداخله قرار گرفتند. (حبیبی، ۱۳۸۰، ص ۴۴). بررسی‌ها نشان می‌دهد که با وجود بیش از ۴ دهه اقدامات مرتبط در سایر کشورهای جهان، طراحی مسیرهای پیاده تحت عنوان «پیاده‌سازی محورهای تاریخی» مبحثی نو در کشور ما به شمار می‌آید و متأسفانه بجز مطالعات بسیار محدود، تاکنون اقداماتی جدی صورت نگرفته و از لحاظ اجرایی تنها در برخی شهرهای بزرگ و تاریخی مانند: تبریز، اصفهان، شیراز و تهران (تنها در محور بازار، باغ سپهسالار، کوچه مروی و ... در منطقه ۱۲) شکل گرفته است.

تهران به دلیل دارا بودن نقش پایتختی، که آن را به بزرگترین قطب اداری، سیاسی، فرهنگی، خدماتی و ... تبدیل نموده و باعث شده تا بیشتر امکانات زیربنایی و خدماتی را در خود جای دهد، با دارا بودن جاذبه‌های فراوان انسان‌ساخت و جاذبه‌های طبیعی که به دلیل نیاز جمعیت متراکم به آنها ساخته شده اند، امروزه بزرگترین مبدأ و مقصد گردشگری - به لحاظ ورود و خروج گردشگر - در سراسر ایران می‌باشد. این کلانشهر به لطف تاریخ ۲۰۰ ساله خود در مقام پایتخت، تعداد انبوهی از جذاب ترین مراکز گردشگری و تفریحی را که اغلب به طور مصنوعی ایجاد شده اند، در خود جای داده است (رستمی، ۱۳۸۶، ص ۵۸).

سهم استان تهران از گردشگران داخلی ۶۴/۴ و گردشگران خارجی ۹۰/۴ در منطقه گردشگری می باشد (طرح جامع گردشگری استان تهران، ص ۳۹۹). این مسئله اهمیت گردشگری در تهران را در مقایسه با سایر شهرهای ایران نشان می دهد.

منطقه ۱۲ با مساحت ۱۶/۹۱ کیلومتر مربع شامل ۶ ناحیه و ۱۳ محله می باشد که از سمت شمال به مناطق ۶ و ۷ (خیابان انقلاب اسلامی)، از جنوب به مناطق ۱۵ و ۱۶ (خیابان شوش)، از شرق به مناطق ۱۳ و ۱۴ (خیابان ۱۷ شهریور) و از غرب به منطقه ۱۱ (خیابان وحدت اسلامی) محدود است (<http://region12.ir>).

شکل شماره ۱: موقعیت منطقه ۱۲ در تقسیمات شهرداری تهران

منبع: یافته‌های تحقیق

منطقه ۱۲ در برگیرنده هسته تاریخی شهر تهران است و بیش از سه چهارم تهران ناصری (مرکز تاریخی تهران) را شامل می شود. ۲۷ درصد از سطح منطقه (داخل باروی اول) بیش از ۴۰۰ سال و ۷۳ درصد از بافت، بیش از ۲۰۰ سال قدمت دارد. بیش از ۳۴ درصد محدوده منطقه از گستره ها و پهنه های شاخص و ارزشمند تشکیل شده است. علی رغم این ارزش ها، بیش از یک سوم سطح منطقه فرسوده (اعم از ارزشمند و غیر آن) محسوب می شود. (طرح ساماندهی فضایی منطقه ۱۲، ۱۳۸۶، ص ۱۵)

منطقه ۱۲ تهران به عنوان با سابقه ترین و قدیمی ترین بخش تهران، نمادینست از وقایع و خاطره‌هایی از گذشته تهران که تأثیر آن چه به شکل مفهومی در قالب تاریخ اجتماعی - سیاسی شهر و چه به شکل عملکردی و واقعی در اسامی بسیاری از محلات، معابر و گذرها و عناصر واقع در محدوده منطقه قابل مشاهده است، مانند: محله سنگلج، بازار، باغ سپهسالار، دروازه ها و معابر، گذرها، اسامی مربوط به عناصر مهم شهر قدیم و محلات، معابر و بخش‌های مختلف منطقه و ...

از جمله ویژگی‌های این کانون‌ها، تمرکز آنها در چند محور مشخص است که برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری آن را راحت‌تر می‌کند. هر یک از این کانون‌ها در برهه‌ای از تاریخ تهران نقشی اجتماعی و مدنی داشته‌اند. مجموعه ارگ، باغ ملی، ناحیه بهارستان، بازار بزرگ تهران، میدان امین السلطان و محور شرقی - غربی امام خمینی (ره) در اتصال به میدان حسن‌آباد، عمده‌ترین کانون‌ها به شمار می‌آیند (طرح ساماندهی منطقه ۱۲، ۱۳۸۶، ص ۱۶).

دوره‌های اصلی شکل‌گیری، گسترش و تحولات کالبدی

تحولات تاریخی تهران مرکزی را از نظرگاه کالبدی می‌توان به ۷ دوره تقسیم کرد:

- ۱- تهران از دیه تهران تا احداث بارو توسط شاه طهماسب صفوی ۹۳۲ شمسی (۹۶۱ ه-ق)
- ۲- از احداث باروی اول تا زمان پایتختی در سال ۱۱۶۹ شمسی (۱۲۰۰ ه-ق)
- ۳- از زمان پایتختی آن تا زمان احداث باروی دوم ۱۲۵۲ شمسی (۱۲۸۴ ه-ق).
- ۴- از احداث باروی دوم تا تغییر حکومت قاجاریه و روی کار آمدن رضا شاه، ۱۳۰۴ هجری شمسی.
- ۵- از سال ۱۳۰۴ تا حدود ۱۳۳۰ (ه-ش)، شکل‌گیری کامل محدوده و شروع رشد شهر به سمت شمال.
- ۶- از حدود سال ۱۳۳۰ تا مقطع انقلاب ۱۳۵۷، شتاب گرفتن رشد شهر.
- ۷- از مقطع انقلاب ۱۳۵۷ تا به امروز.

در طرح تهران-آتک که پس از انقلاب تهیه شده است از مرکز تهران و حوزه مرکزی آن به عنوان یک حوزه فرهنگی-تاریخی نام برده می‌شود و حجم عظیمی از فعالیت‌های تجاری و اداری کشور به نقاط دیگر تهران انتقال یافته است. این تغییرات هم اثرات مثبت و هم منفی در پی داشته است (طرح ساماندهی فضایی منطقه ۱۲، ۱۳۸۶، ص ۲۳).

نقش جاذبه‌ها و ویژگی‌های منطقه ۱۲ در گردشگری تهران

از سوی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۰۰ بنا در تهران به عنوان بناهای شاخص و ارزشمند در کتاب سیمای میراث فرهنگی تهران به گردشگران داخلی و خارجی معرفی شده که ۶۴ درصد آنها در محدوده منطقه ۱۲ می‌باشند.^۱ از مهم‌ترین ویژگی‌های این منطقه قرار گرفتن بازار تهران و بسیاری از اماکن فرهنگی، مراکز و نهادهای دولتی، وزارتخانه‌ها و سفارتخانه‌ها در آن می‌باشد. عناصر ارزشمند خاطره جمعی تهران در گوشه و کنار این منطقه می‌تواند تاریخ سیاسی و پریه‌های ۲۰۰ ساله این شهر و چه بسا کل کشور را برای مخاطبان به معرض نمایش گذارد.

با توجه به اینکه در حدود ۳۰۰ بنای ارزشمند در این منطقه توسط سازمان میراث فرهنگی و گردشگری شناسایی و اکثر آنان به ثبت رسیده است، می‌توان این منطقه از پایتخت را به عنوان یکی از منحصر به فردترین نواحی گردشگری کشور دانست. برای بهتر شناختن این منطقه نگاهی اجمالی به ویژگی‌های خاص تاریخی و گردشگری این منطقه می‌اندازیم:

- ۱- وجود ۲۲ بازار، بازارچه و تیمچه تاریخی و ارزشمند که برخی از آنان در قلب بازار بزرگ که خود نیز از مهمترین جاذبه‌های فرهنگی، تاریخی و اقتصادی می‌باشد، جای گرفته‌اند.

^۱ البته با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در خلال تحقیق، شمار زیادی از آثار ارزشمند منطقه ۱۲ در این کتاب نیامده است.

۲- وجود ۴۹ خانه قدیمی که همه آنها مربوط به اشخاص مهم و سرشناس کشور بودند و در اکثر آنها برگی از تاریخ کشورمان رقم خورده است. مانند: خانه رضاخان، قوام السلطنه، پروین اعتصامی، فخرالدوله، آیت الله کاشانی، آیت الله مدرس و ...

۳- وجود ۷ امامزاده از سلاله ائمه اطهار (ع) و ۵ مکان متبرکه، که در این میان امامزاده یحیی (ع) و امامزاده زید (ع) با قدمت ۶۰۰ تا ۷۰۰ سال و بقعه هفت دختران که گفته می‌شود مقبره هفت دخت گرامی امام موسی کاظم (ع) است، به چشم می‌خورد.

۴- وجود ۴۴ مسجد و مدرسه علمیه که امروزه بسیاری از آنان مورد استفاده قرار می‌گیرند. از معروف‌ترین آنان مسجد امام خمینی (ره) (مسجد شاه) با قدمت ۱۵۰ سال و مسجد ارگ و ... می‌باشد.

۵- وجود مجموعه عظیم کاخ گلستان، با تالارهای زیبا و مجلل، سر در باغ ملی و بناهای تاریخی اطراف آن؛ همه و همه عناصر پر خاطره‌ای برای مردم این شهر هستند.

۶- وجود ۱۷۷ بنای ارزشمند ثبت شده و ۱۳۱ بنای ارزشمند ثبت نشده در منطقه. این عناصر و ده‌ها مورد دیگر می‌توانند وجه تمایز مهمی میان این منطقه و مناطق دیگر به لحاظ گردشگری ایجاد کنند.

منطقه ۱۲، کانونی زنده و فعال و محرک اقتصاد کلان شهری می‌باشد، علاوه بر اینکه مهمترین فضاها و بناهای تاریخی تهران را در خود جای داده است، محیطی با کیفیت و دارای عناصر هویتی شاخص را عرضه می‌دارد، تا جاذب فعالیت های متنوع فرهنگی، مدنی و گردشگری برای شهروندان تهرانی و دیگر گردشگران داخلی و خارجی باشد. دسترسی به این مراکز از کلیه نقاط شهر به کمک وسایل حمل و نقل همگانی به آسانی صورت می‌گیرد و دارای فضاهای شهری مطلوب و سازگار یا حرکت پیاده می‌باشد.

برای دستیابی به چنین مراکز تاریخی و سرزنده‌ای در تهران بزرگ، ضرورت دارد که نقش مرکز تاریخی و میرم بودن امر تجدید ساختار آن و موقعیت مرکز تاریخی تهران تثبیت شود، قانون و ضوابط ویژه‌ای چه در زمینه مدیریتی و چه توسعه و عمران آن تدوین گردد، زمینه‌های مشارکت سازمان‌های عمرانی، سرمایه‌گذاران و شهروندان فراهم آید و در چهارچوب طرح‌ها و برنامه‌های ویژه که از سطح اسناد رایج توسعه و طرح‌های تفصیلی پایه فراتر می‌رود، تجدید ساختار مرکز تهران به عنوان عامل محرک توسعه کلانشهر مورد توجه مدیریت شهری و حتی مدیریت در سطوح ملی و کشوری قرار گیرد.

ضرورت باززنده‌سازی و باز آفرینی مراکز تاریخی در تهران

تجربیات جهانی به ویژه در شهرهای اروپایی نشان می‌دهد این مراکز در صورت برنامه‌ریزی صحیح، دارای ارزش فراوان و به ویژه در ارتباط با فعالیت‌های فرهنگی، گردشگری و تجاری هستند. تجهیز مرکز قدیم این شهرها سبب می‌شود که این مراکز به فضاهایی مناسبی برای فعالیت‌های اجتماعی و عمومی شهروندان تبدیل شوند. در شهرهای ایران مراکز تاریخی شهرها عمدتاً به فرسودگی شدید در جنبه‌های کالبدی و عملکردی دچار هستند. ضعف شدید خدمات و دسترسی به این مراکز نیز همواره سبب تشدید این شرایط می‌شود.

ایجاد محورهای گردشگری می‌تواند به عنوان یکی از روش‌های احیای فضاهای تاریخی شهری و جذب گردشگر مورد استفاده قرار گیرد. محورهای گردشگری در صورت دارا بودن ارزش‌ها و ویژگی‌های یاد شده می‌تواند بافت پیرامونی خود را متحول کند. به طور مثال ایجاد فعالیت‌های تجاری در محور گردشگری به نحوی که مورد توجه گردشگران باشد، اقتصاد محله را متحول می‌کند و با تغییر کاربری بناهای با ارزش به عنوان محل‌های استراحت مانند هتل و رستوران نیز در این موضوع مؤثر است.

از دیدگاه دکتر سید محسن حبیبی، طراحی مسیرهای پیاده گردشگری با هدف حفاظت از بافت و رونق بخشیدن به صنعت گردشگری، یکی از مهم‌ترین اقدامات برای باز زنده‌سازی این بافت‌ها به شمار می‌رود. زیرا از آن جا که نتایج مثبت این اقدام از سوی ساکنان و بهره‌برداران این مناطق، درک می‌شود، می‌تواند مداخله و مشارکت آگاهانه آنها را برای بهسازی و اصلاح بافت برانگیزد. از دیدگاه وی، اهمیت و ارزش این بافت‌های کهن چنان است که هم اکنون و با محدودترین امکانات ضروری، توانسته‌اند بسیاری از گردشگران را به خود جذب کنند. بنابراین ساماندهی و احیای این مراکز شهری با استفاده از پیاده راه‌ها علاوه بر تحقق هدف حفاظتی این بافت‌ها به دلیل ارتقای کیفی فضاهای مربوطه و تجهیز مناسب آنها نه تنها نیازهای ساکنان به فضاهای مطلوب شهری برای زندگی جاری را تامین می‌کند، بلکه چرخ‌های توسعه گردشگری در این بافت را فعال می‌کند و این امر نه تنها موجب افزایش هویت اجتماعی و فرهنگی مجموعه بافت می‌شود، بلکه راهکارهای موثر و تجربه شده برای ایجاد و بازتولید عرصه‌های عمومی و هویت از دست رفته و خاطرات زوده شده از بافت‌های تاریخی شهرهای ایران است (انوری آریا و نساج، ۱۳۸۶)

در چنین شرایطی می‌توان از ضرورت بازآفرینی و معاصر سازی مراکز تاریخی شهرها سخن گفت. باز آفرینی و معاصر سازی^۱ در اینجا به مفهوم خلق فضای شهری جدید با حفظ ویژگی‌های اصلی فضایی (کالبدی- فعالیتی) قدیم به کار می‌رود. با چنین تعریفی می‌توان ضمن باز پیرایی بافت مرکز تاریخی شهر و جلوگیری از تداوم فرسودگی کالبدی آن، طرح‌های توسعه مرکز تاریخی شهرها را تعریف کرد. به نظر می‌رسد تنها در این صورت می‌توان مرکز تاریخی شهر را به عنوان قلب فرهنگ و تاریخ شهر تهران، حیات مجدد بخشید و آن را به جریان زندگی و فعالیت شهر بازگرداند. در ادامه دو محور ارزشمند و واجد شرایط به لحاظ گردشگری معرفی و مورد ارزیابی قرار می‌گیرند.

روش تحقیق

از مهم‌ترین روش‌های استفاده شده در این پژوهش، روش «توصیفی- تحلیلی» با استفاده از ابزارهای رایج کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی مثل مشاهده است. هدف اصلی تحقیق مزبور نیز کشف و ارائه راهکارهای توسعه گردشگری شهر تهران از طریق شناخت پتانسیل‌ها و محورهای فرهنگی گردشگری منطقه ۱۲ (بافت تاریخی) شهر تهران بوده است.

نتایج بحث و یافته‌ها

منطقه ۱۲ به سبب اینکه به عنوان قدیمی‌ترین و پرتراکم‌ترین منطقه تجاری و تولیدی تهران شناخته شده است، نمی‌تواند از نظر خدمات اقامتی به گردشگران مورد توجه باشد. ولی به علت وجود ده‌ها اثر ارزشمند تاریخی و فرهنگی و خدمات پذیرایی در این منطقه می‌تواند برای گردشگری یک روزه^۲ مورد برنامه‌ریزی قرار بگیرد. برای تحلیل بهتر وضعیت گردشگری منطقه، آنها را بر اساس شاخص‌های زیر به محورهایی تقسیم می‌شوند. این محورها یا مسیرهای خاص گردشگری به جهت نظام‌مند کردن ارائه تسهیلات گردشگری و همچنین صرفه جویی در وقت و هزینه گردشگران تعریف و بر اساس آنها برنامه ریزی می‌شوند.

شاخص‌های تعیین محورها

جهت مشخص نمودن محوره‌های پیشنهادی در منطقه ۱۲ باید به شاخص‌هایی توجه شود که بیشتر سبب توسعه گردشگری در بافت تاریخی تهران می‌شوند. این شاخص‌ها عبارتند از:

۱. دسترسی: وجود ایستگاه‌ها مترو امام خمینی (ره) و بازار (خطوط ۱ و ۲) و پایانه‌های مهم اتوبوس و تاکسی در این محورها سبب شده تا تقریباً از تمام نقاط شهر به این محورها دسترسی آسان داشته باشند.

۲. قدمت: این منطقه تاریخی به قدمت عمر شهر تهران دارد و اغلب حوادث دوران‌های تحولاتی تهران و ایران در این محورها رگم خورده است. این محورها به سبب وجود ارگ حکومتی دوران قاجار و پهلوی و همچنین قلب اقتصادی آن می‌توانند نمایش کوچکی از دوران‌های گذشته تهران قدیم باشند.

۳. جاذبه‌های فرهنگی و تاریخی: محور اول دارای ۲۲ اثر و محور دوم دارای ۱۲ اثر ارزشمند تاریخی می‌باشد.

۴. عناصر خاطره جمعی: این عناصر برای اهالی شهر و گردشگران یادآور دوران‌هایی مهم از تاریخ است. وجود این اماکن و فضاها در شهر روح تازه‌ای به کالبد و زندگی شهری می‌دهد. فضاهایی مانند: مجموعه میدان مشق و سردر باغ ملی، شمس‌العماره، سبزه میدان و ...

۵. سیمای شهری: سیمای تاریخی شهرها که شامل؛ بناها، یادمان‌ها، پیاده‌راه‌ها و... می‌شود، می‌تواند یکی از بهترین جاذبه‌های گردشگری برای شهرها باشند. بخش‌هایی از محوطه محور اول و دوم (بخصوص بناها) تا حدودی سیمای تاریخی خود را حفظ کرده‌اند اما آنچه باید مورد توجه قرار بگیرد، برنامه ریزی جهت ایجاد و بهبود وضعیت سیمای شهری این محورهاست که فعالیت‌های شهرداری در خصوص ایجاد پیاده‌راهها در محور بازار و سی تیر دال بر این مسئله است.

۶. امکانات رفاهی: وجود چندین رستوران مانند: کافه نادری، رستوران تخت جمشید در پارک شهر، رستوران شرف شمس در بازار و ... شرایط نسبتاً مناسبی برای پذیرایی گردشگران در این محورها دارند. اما باید این نکته را هم در نظر داشت که در این محورها فقدان سرویس‌های بهداشتی، نیمکت، دکه‌های پذیرایی، نور کافی در شب و... کاملاً احساس می‌شود.

در ادامه توضیحات بیشتری در خصوص ویژگی‌های خاص هر محور داده می‌شود.

محور اول (میدان مشق)

میدان مشق سابق یا باغ ملی فعلی همچون میدان توپخانه از میادین تاریخی تهران با تاریخچه‌ای مملو از مسائل سیاسی، اجتماعی، نظامی، فرهنگی و هنری در دوره قاجار و پهلوی است. این میدان که سربازخانه مرکزی در آن واقع بوده و نظامیان در آن مشق نظام می‌کردند، از شمال به خیابان سرهنگ سخایی و از جنوب نیز به خیابان امام خمینی (ره) محدود می‌شد و محوطه کنونی موزه پست و مخابرات، سر در باغ ملی، ساختمان شماره ۲ وزارت امور خارجه، موزه ۱۳ آبان، موزه ایران باستان، کتابخانه ملی، کاخ شهربانی، کاخ وزارت امور خارجه، عمارت ثبت اسناد املاک، ساختمان شماره ۷ وزارت امور خارجه، بنای وزارت جنگ سابق، ساختمان هنرستان دختران یا مدرسه کودکان بی‌سرپرست را در بر می‌گیرد.

شکل شماره ۲: موزه پست

منبع: نگارندگان

این محور می‌تواند مهم‌ترین و پر مخاطب‌ترین محور گردشگری منطقه ۱۲ و حتی تهران باشد. وجود چندین جاذبه درجه ۱ در سطح ملی و بین‌المللی مانند موزه ایران باستان، سردر باغ ملی، ساختمان قدیم وزارت امور خارجه و دسترسی راحت از طریق خطوط ۱ و ۲ مترو و پایانه‌های اتوبوس و تاکسی به این محور، از جمله نقاط مثبت آن می‌باشد.

معرفی ویژگی‌های شاخص گردشگری محور اول

همان‌طور که در این فصل مشاهده شد، برخی ویژگی‌های گردشگری در این محور بسیار خاص و منحصر به فرد بوده است که به لحاظ برنامه ریزی‌های گردشگری بسیار اهمیت دارند.

ویژگی‌های خاص محور میدان مشق به شرح زیر است:

- وجود پنج جاذبه گردشگری که به لحاظ قدمت، منحصر به فرد، زیبایی و جذابیت، اثر «درجه ۱» محسوب می‌شوند. همچنین برد این آثار در سطح ملی و بین‌المللی تعریف شده است. مانند: سردر باغ ملی، خانه قوام‌السلطنه (موزه آبگینه)، موزه جواهرات ملی (خزانة)، موزه ملی ایران (ایران باستان) و موزه ملک.

شکل شماره ۳: سر درب باغ ملی
منبع: نگارندگان

- وجود چهار جاذبه گردشگری که به لحاظ قدمت، آثار منحصر بفرد، زیبایی و جذابیت اثر «درجه ۲» محسوب می‌شوند. همچنین برد این آثار در سطح ملی تعریف شده است. مانند: میدان مشق، باشگاه افسران، موزه پست و ارتباطات (اداره پست قدیم) و کاخ شهربانی.

- دسترسی آسان به خاطر وجود ایستگاه مترو امام خمینی (ره)، پایانه‌های اتوبوس فیاض‌بخش، باب‌همایون و سعدی و خطوط تاکسی تقریباً از تمام نقاط شهر و یا به عبارتی، بالاترین امکان تبادل سفر با دیگر مناطق تهران.

- وجود چندین جاذبه ارزشمند در یک فضای تاریخی منسجم و خاطره‌انگیز (فضاهای جمعی بجا مانده از گذشته با خاطره‌های تاریخی).

- محور میدان مشق و خیابان ۳۰ تیر به صورت بالقوه دارای سیمایی تاریخی و خوش منظر برای بازدیدکنندگان هستند، اما این مسئله برای تبدیل این فضا به یک محور گردشگری کافی نمی‌باشد. به همین منظور شهرداری منطقه ۱۲ تلاش‌هایی را جهت بازسازی برخی از مکان‌های این محور؛ مانند گسترش پیاده رو خیابان سی تیر و میدان مشق انجام داده است. اما هنوز اقدامات چشمگیری در خصوص سیما و منظر ساختمان‌ها انجام نگرفته است.

- وجود بناها، لبه‌ها، بدنه‌ها و مجموعه‌ها و محدوده بناهای ارزشمند تاریخی

محور دوم (میدان ارگ و بازار)

مجموعه ارگ تهران، اثر به جای مانده از دوران قاجار به عنوان ده هزارمین اثر تاریخی در فهرست آثار ملی، قرار گرفت. آنچه از ساختمان‌های دوره قاجاری ارگ باقی مانده شامل مجموعه کاخ گلستان (مشمول بر کاخ شمس‌العماره، عمارت بادگیر، تالار الماس، کاخ ابیض و ...)، مسجد و مدرسه حکیم شاهی و خانه‌های تاریخی است. محدوده ارگ تهران در حال حاضر از شمال به میدان و خیابان امام خمینی (ره)، از شرق به خیابان ناصر خسرو، از غرب به خیابان خیام و از جنوب به خیابان ۱۵ خرداد محدود شده و حدود ۴۵ هکتار وسعت دارد.

نخستین طرح ساماندهی بافت شهری تهران در این محدوده، با پر کردن خندق‌های اطراف آن و احداث خیابان‌های جدید آغاز شد و به تدریج سبک‌های جدید معماری در کاخ‌های اطراف ارگ رونق پیدا کرد و این محل که یادگار دوره صفویه است، تغییر شکل یافت. محله ارگ تهران حافظه تاریخی قوی برای ثبت رویدادهای گذشته ایران بوده است. بر همین اساس ارگ تهران مهمترین محله تهران قدیم محسوب می‌شد که مجموعه‌ای از دستگاه‌ها و ارگان‌های مهم دولتی را در خود جای داده بود. امروزه اما از خیل خاطرات گذشته ارگ تهران، جز چند عکس،

چند نام و تعداد محدودی ساختمان که در مجموعه کاخ گلستان قرار گرفته، ردی باقی نمانده است. همچنین بازار تهران یکی از قدیمی‌ترین بخش‌های تهران است. به طوری که قدیمی‌ترین اسناد کالبدی تهران همچون آثاری از آل‌بویه و سلجوقی در مسجد جامع و بقعه‌های اطراف آن - که در محل بازار قرار دارد - مشاهده شده است. همچنین بقعه‌ای از دوره تیموری در امامزاده زید(ع) وجود دارد.

شکل شماره ۴: بازار بزرگ تهران
منبع: نگارندگان

به جهت اهمیت این محور به لحاظ تاریخی و گردشگری، شهرداری منطقه ۱۲ پس از اجرای طرح ساماندهی و پیاده‌راه‌سازی خیابان ۱۵ خرداد و محدوده بازار تهران، تعدادی درشکه با اسب قرار داد که با استقبال خوب شهروندان نیز مواجه شد. محدوده بازار تهران این روزها یادآور گذشته‌های نه چندان دور است. درشکه سواری در بازار تهران شهروندان را به یاد طهران قدیم می‌اندازد.

معرفی ویژگی‌های شاخص گردشگری در محور دوم

میدان ارگ هسته اولیه شهر تهران است که در اعصار مختلف تاریخی فراز و نشیب‌های زیادی را سپری کرده است. علیرغم توسعه روزافزون شهر تهران در ۲۰۰ سال گذشته، هنوز این میدان نقش مرکزی و خاطره‌انگیزی خود را حفظ کرده و می‌تواند در کنار بازار بزرگ تهران یک محور تاریخی فرهنگی در قلب یکی از پر مخاطب‌ترین محورهای کلان شهر تهران باشد. در ادامه به ذکر مهمترین ویژگی‌های گردشگری این محور می‌پردازیم:

- وجود چندین جاذبه ارزشمند درجه ۱ به لحاظ قدمت، نوع بنا و زیبایی اثر مانند: مجموعه کاخ گلستان، شمس‌العماره، تخت مرمر، ورودی بازار بزرگ و مسجد شاه.

شکل شماره ۵: شمس‌العماره
منبع: نگارندگان

- وجود چندین جاذبه ارزشمند درجه ۲ به لحاظ قدمت، نوع بنا و زیبایی اثر مانند: محوطه میدان ارگ، پیاده راه پانزده خرداد و سبزه میدان، تیمچه‌ها و بازارچه‌های درون بازار.

- مرکزیت به لحاظ تجاری و مراجعه سیل عظیم مردم با اهداف تجاری، که می توان با برنامه ریزی صحیح، بخشی از آنها را به مخاطبین تجاری - گردشگری تبدیل نمود.
- دسترسی آسان به خاطر وجود ایستگاه مترو پانزده خرداد، اتوبوس های ویژه بازار و خطوط تاکسی که تقریباً از تمام نقاط شهر و یا به عبارت دیگر، مکان تبادل سفر با دیگر مناطق تهران است.
- وجود دو مسیر کالسکه رو؛ (خیابان ۱۵ خرداد، خیابان داور).
- وجود چندین جاذبه ارزشمند در یک فضای تاریخی منسجم و خاطره انگیز (فضاهای جمعی بجا مانده از گذشته با خاطره های تاریخی).
- وجود بناها، لبه ها، بدنه ها و مجموعه ها و محدوده های ارزشمند تاریخی.

شکل شماره ۶: مسیر کالسکه رو - بازار تهران
منبع: نگارندگان

سیما و منظر تاریخی و فرهنگی محور دوم

از توصیفی که سیاحان از ریخت شهر تهران و ساختار کالبدی آن ارائه می دهند، می توان این گونه نتیجه گرفت که در قرن ۱۹ و اوائل قرن ۲۰ بافت شهری و سازماندهی فضایی، بافتی منسجم با هویتی کاملاً ایرانی، اسلامی بوده که از نظر ساختاری و ماهوی با شهرهای دوره صفویه تفاوت چندانی نداشته است. مسیرهای قدیم، بسان شریان هایی، به مرکز شهر، که مقر حکومتی، بازار، مسجد و سراها و... است مرتبط بوده و علاوه بر آن بازار، به عنوان لولای اصلی و ستون فقرات شهر مطرح می شود، چون همیشه علاوه بر نقش اقتصادی، تجاری خود، مرکز تظاهرات، تماس ها و تشکیلات اجتماعی و فرهنگی نیز می باشد.

مسئله دیگر این است که، می توان به جنبه های کیفی چون وحدت، هماهنگی و نظم در بافت شهری تهران قدیم اشاره داشت. آنچه که در کالبد قدیمی شهر، به صورت عینی قابل لمس است، سلسله مراتب تدریجی از محل ها و معابر تا رسیدن به میدان و فضای مرکزی و عمومی شهر است، که در نهایت منجر به یک کلیت منسجم می گردد. وانگهی، انسجام کالبد شهری در حالی که عناصر فضایی متنوع آن دارای ویژگی های خاص خود باشند بیانگر هماهنگی در ساختار کالبدی تهران قدیم بوده است.

شکل شماره ۷: بازسازی مسیر پیاده در خیابان سی تیر
منبع: نگارندگان

برای اینکه بتوانیم از این بافت تاریخی علاوه بر فعالیت های تجاری و اداری آن استفاده گردشگری هم داشته باشیم. باید از نماها و منظرهای مناسب حال گردشگران استفاده کنیم. سیما و منظر بازار بزرگ و فضاهای اطراف آن و مجموعه کاخ گلستان در میدان ارگ بالقوه دارای سیمایی تاریخی و مورد توجه گردشگران هستند. اما متأسفانه در سالهای گذشته عدم توجه به سیمای تاریخی شهر و تردد زیاد به منظور تجاری در این محور دچار سیمای آشفته‌ای شده است. تنها اتفاق خوب سالهای گذشته برای این محور ایجاد پیاده راه در محور ورودی بازار و درشکه سواری در این محور است.

نتیجه گیری

در این تحقیق تلاش شد تا منطقه ۱۲ را به عنوان قطب برتر گردشگری تهران معرفی کند. همان‌طور که ذکر شد، این منطقه در برگیرنده کل محدوده باروی اول (تهران صفوی) و بیش از دو سوم محدوده باروی دوم (تهران ناصری) است و بخش اعظم آن حداکثر تا پایان دهه ۲۰ هـ- ش شکل گرفته و تا به امروز دخل و تصرف اندکی در آن انجام گرفته و دارای محوطه‌ها مجموعه‌ها، محله‌ها و بناهای بسیاری است که واجد ارزش تاریخی و گردشگری هستند. ۲ مورد از پراهمیت‌ترین ویژگی‌های گردشگری منطقه ۱۲، «وجود بناهای ارزشمند تاریخی و دسترسی آسان» می‌تواند این منطقه را به عنوان قطب برتر گردشگری تهران معرفی و ظرفیت‌های قابل استفاده برای گردشگری را در این منطقه از قوه به فعل تبدیل کند.

همچنین با اشاره به این مطلب که ۶۴ درصد بناهای ارزشمند تاریخی و فرهنگی تهران در این منطقه می‌باشد، می‌توان گفت که منطقه ۱۲ محدوده ایست با مجموعه‌ای از فعالیت های بسیار پر اهمیت با مقیاس فراشهری منطبق بر کالبدی بسیار قدیمی و با ارزش که ترکیب فوق (فعالیت و کالبد) استخوانبندی اصلی مرکز شهر تهران را شکل داده است. مجموعه‌های شهری واجد ارزش تاریخی و فرهنگی را می‌توان به عنوان محورهای تاریخی - گردشگری تهران مورد ارزیابی قرار داد. وجود چندین بنای ارزشمند تاریخی، یادمانی و فرهنگی در کنار هم به لحاظ گردشگری بسیار پر اهمیت بوده و برنامه‌ریزی جهت ایجاد یک فضای فرهنگی و گردشگری را آسان می‌کند. دسترسی آسان و همگانی به جاذبه‌ها از دیگر عوامل مؤثر در توسعه گردشگری این منطقه است. وجود ایستگاه‌های خط ۱ و ۲ مترو و پایانه‌های اتوبوس و تاکسی از جمله عواملی هستند که برتری محورهای گردشگری منطقه ۱۲ را نسبت به نقاط مشابه دیگر شهر نشان می‌دهد.

ایجاد مسیرها و محورهای ویژه گردشگری در مرکز تاریخی شهر تهران، می‌تواند سبب افزایش جذابیت و مطلوبیت این مراکز برای توسعه گردشگری گردد. احیای مراکز شهری با استفاده از پیاده‌راه‌ها علاوه بر تحقق هدف حفاظتی این بافت‌ها به دلیل ارتقای کیفی فضاهای مربوطه و تجهیز مناسب آنها نه تنها نیازهای ساکنان به فضاهای مطلوب شهری برای زندگی جاری را تأمین می‌کند، بلکه چرخ‌های توسعه گردشگری در این بافت را فعال می‌کند و این امر نه تنها موجب افزایش هویت اجتماعی و فرهنگی مجموعه بافت تاریخی می‌شود، بلکه راهکارهای مؤثر و تجربه‌شده برای ایجاد و بازتولید عرصه‌های عمومی و هویت از دست رفته و خاطرات زدوده شده از بافت تاریخی شهر تهران است.

همچنین توسعه گردشگری می‌تواند سهم قابل توجهی در بازشناسی بافت تاریخی شهر تهران و تجدید حیات آن داشته باشد. یکی از مؤثرترین راهکارها در احیا دوباره بافت‌های تاریخی، ایجاد فعالیت‌های مجدد در این مناطق با توجه به توانایی‌های فیزیکی و کالبدی آنهاست. ایجاد فضاهای شهری بر اساس فعالیت‌های جدید و تأکید بر توسعه فعالیت‌های گردشگری و ایجاد جاذبه‌های بیشتر برای ماندگاری، همراه با توسعه هسته‌های کار و فعالیت با هدف توسعه موزون شهر و پیوند کار و سکونت در تمام منطقه شهری و ایجاد یک نظام چند هسته‌ای، انعکاس تجربه‌ها و درس‌های نظری و عملی است که از کلان‌شهرها و شهرهای تاریخی جهان می‌توان آموخت و به کار گرفت. توان اقتصادی مراکز تاریخی موضوع دیگری است که از نظر کارشناسان محرک و تقویت‌کننده محسوب می‌شود. اقتصاد پایدار با تأکید بر گردشگری در مراکز تاریخی می‌تواند منشأ بهره‌برداری اقتصادی فراوانی از این مراکز شود که این موضوع خود بهانه‌ای برای تجدید حیات مراکز تاریخی و موجب بازگرداندن کارکردهای فاخر و برتر با توجه به ظرفیت‌های این فضاها به آنها می‌باشد.

تجربیات جهانی بویژه در شهرهای اروپایی نشان می‌دهد این مراکز در صورت برنامه‌ریزی صحیح دارای ارزش فراوان بویژه در ارتباط با فعالیت‌های فرهنگی، گردشگری و تجاری هستند. تجهیز مرکز قدیم این شهرها سبب می‌شود این مراکز به فضاهایی مناسب برای فعالیت‌های اجتماعی و عمومی شهروندان تبدیل شوند. با چنین تعریفی می‌توان ضمن بازپیرایی بافت تاریخی شهر و جلوگیری از تداوم فرسودگی کالبدی آن، می‌توان طرح‌های توسعه گردشگری را براساس احیای مرکز تاریخی شهر تعریف کرد. به نظر می‌رسد تنها در این صورت می‌توان مرکز تاریخی شهر (منطقه ۱۲) را به عنوان قلب فرهنگ و تاریخ و گردشگری شهر تهران، حیات مجدد بخشید و آن را به جریان زندگی و فعالیت شهر بازگرداند.

ارائه راهکارها و پیشنهادات

جهت رسیدن به اهداف مطلوب توسعه گردشگری و ایجاد یک فضای منسجم تاریخی و فرهنگی ارزشمند جهت ارائه خدمات گردشگری و با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در خصوص نقش محوره‌های فرهنگی و تاریخی منطقه ۱۲ در توسعه گردشگری شهر تهران به ارائه پیشنهادات در ۴ بخش می‌پردازیم.

۱- تعیین مسیرهای بهینه گردشگری شهری در بافت‌های تاریخی مورد نظر تهران

گردشگران با توجه به معیارهای مورد نظر خود به انتخاب مسیرهایی جهت دسترسی به جاذبه‌ها می‌پردازند. گاهی این معیارها نامشخص و مبهم و گاهی مشخص هستند. این امر نیازمند شناسایی رفتار فضایی گردشگران می‌باشد:

تعیین مسیر پیاده گردشگری در محور اول

بر اساس بررسی‌های صورت گرفته از تجربیات جهان و ایران در ترسیم محورهای گردشگری در بافت‌های تاریخی به منظور توسعه گردشگری و بررسی وضعیت موجود و قابلیت‌های توسعه در محدوده طرح حاضر، مناسب‌ترین کاربری عمومی برای محدوده مورد مطالعه، مجموعه فرهنگی - تاریخی و گردشگری است که بتواند ضمن جذب گردشگران، بافت‌های ارزشمند تاریخی را حفظ کند.

جهت برنامه ریزی و ساماندهی تورهای نیمروزی درون شهری، می‌توانیم بازدید از این محور را براساس ظرفیت محور و گرایش مخاطبان به صورت موضوعی تفکیک کنیم؛ مانند: مسیرهای بهینه گردشگری شهری بر مبنای معیار نزدیکی به جاذبه‌ها و مسیرهای بهینه گردشگری شهری بر مبنای معیار بازدید از موزه‌ها

تعیین مسیر پیاده گردشگری در محور دوم

محور دوم شامل محوطه میدان ارگ و بازار تهران می باشد. این محور را می توان پایتخت تهران نامید که در ۲۰۰ سال گذشته اهم مسائل تاریخی تهران و حتی ایران در آن رقم خورده است. جهت بهبود وضعیت گردشگری درون شهری، ابتدا باید مسیری برای بازدید آسان برای مخاطبین این محور تعریف کرد. برای این منظور شهرداری منطقه ۱۲ پیاده راه و مسیر درشکه سواری را در خیابان ۱۵ خرداد، حد فاصل خیابان خیام تا خیابان ناصر خسرو و کوچه مروی ایجاد کرده است. اما جهت تکمیل این طرح باید همین روند در میدان ۱۵ خرداد (ارگ) نیز ادامه یابد.

۲- احیای فضاهای یادمانی و تاریخی

- منطقه ۱۲ گسترده ترین بافت های ارزشمند و بیشترین بناها و فضاهای شاخص و ممتاز تاریخی تهران را در خود جای داده است. تجدید ساختار کالبدی منطقه با هدف احیا و بازسازی ارزش های تاریخی باید در دستور کار قرار بگیرد.

- بخش وسیعی از بدنه های ارزشمند شهری (لبه خیابان ها) که تاریخ و نشانه سیمای شهری تهران را تشکیل می دادند، تخریب شده و از بین رفته اند و الحاقات آزاردهنده ای نیز به به بقایای بدنه ها و بناها افزوده شده است. بخش باقیمانده بدنه های شهری نیز در معرض تخریب و جایگزینی با معماری بی هویت و فاقد ارزش معمول و رایج است. هدایت و کنترل متکی بر معیارهای حفاظت در ساخت و سازهای محدوده تاریخی ضرورت مبرم دارد.

عکس شماره ۸: مجموعه کاخ گلستان
منبع: نگارندگان

- احیای دروازه‌ها به صورتی نمادین در امتداد حصارهای اول و دوم به منظور تأکید بر ورود به تهران تاریخی و سایر بناها و فضاهای تاریخی
- بازیابی و احیای مشخصه‌های هویتی و سیمای حصار اول و حصار دوم و به وجود آوردن مسیری پیاده و سبز در امتداد آنها.
- مرمت بناها و فضاهای ارزشمند و بدنه خیابان‌ها
- استفاده از ساختمان‌های قدیمی بالنسبه ارزشمند برای ایجاد فضاهای فرهنگی
- ساماندهی محورهای ویژه ای که واجد ارزش سیمای شهری باشند
- تقویت حرکت پیاده در این محورها
- اعمال ضوابط ساخت و ساز ویژه در محورها و پهنه‌های ارزشمند
- ارتقاء کیفی معابر درون پهنه‌های ارزشمند جهت تسهیل حرکت؛ البته این اقدام تا حدودی توسط شهرداری صورت گرفته ولی در برخی فضاها مانند میدان ارگ مورد نیاز است.
- و ایجاد محورهای دسترسی مناسب از جمله آنهاست.

۳- اجرای طرح‌های تشویقی و ترقیبی

جهت اجرای هر چه بهتر طرح‌های توسعه گردشگری در منطقه ابتدا باید مخاطبان آن را شناسایی و طرح‌هایی به منظور تشویق و ترغیب این افراد به بازدید از جاذبه‌های منطقه ارائه کنیم. این طرح‌ها باید به گونه ای باشند که جمعیت ساکن و شناور منطقه را کنجکاو به بازدید کنند. طرح‌هایی مانند: تبلیغات بین راهی در مسیرهای منتهی به منطقه وضمیمه نمودن کوپن‌های تخفیفی به کالاهای دیگر یا ضمیمه نمودن آنها به آگهی‌های تبلیغاتی مجلات تخصصی گردشگری و روزنامه‌ها و ارائه بن‌های تخفیف و بازدید رایگان به گروه‌های دانش‌آموزی و دانشجویی.

۴- طرح‌های بهبود خدمات

منطقه ۱۲ تهران یکی از پر اهمیت ترین فضاهای گردشگری تهران به لحاظ تاریخی و فرهنگی است، اما متأسفانه ضعف‌هایی در ارائه خدمات به گردشگران دارد. بهترین راه برای بهبود این وضعیت در منطقه، همکاری بخش خصوصی با نهادهای دولتی است. مانند طرح: بهبود وضعیت توزیع خدمات گردشگری ارائه شده توسط آژانس‌های مسافرتی و تورگردان‌ها و سعی در تداوم توزیع محصول گردشگری از طریق این کانال‌ها.

منابع

- عدل، شهریار و اوکارد، برنارد (۱۳۷۵)، تهران پایتخت ۲۰۰ ساله، ترجمه سیدی و خزایی، تهران: نشر سازمان مشاوران فنی و مهندسی شهر تهران.
- ادهم، زهرا (۱۳۸۵)، «طراحی مسیر پیاده گردشگری در مرکز تاریخی شهر تهران»، پایان نامه کارشناسی، گروه شهرسازی و معماری دانشگاه تهران.
- انوری آریا، مینا و نساج، مینا (۱۳۸۶)؛ « بررسی و تبیین نقش صنعت گردشگری در توسعه فضاهای شهری»، همایش منطقه‌ای جغرافیا، گردشگری و توسعه پایدار، اسلامشهر.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۱)؛ «جاذبه های توریستی استان تهران»- پایان نامه - دانشکده جغرافیا، تهران: دانشگاه تهران.
- بل، سایمون (۱۳۸۷)؛ محمد رضا مثنوی، عناصر طراحی بصری در منظر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- پاپلی یزدی، محمد حسین (۱۳۸۶)؛ گردشگری (ماهیت و مفاهیم)، تهران: سمت.
- جواهری، حسن (۱۳۸۶) ، «مسیرهای بهینه گردشگری شهری در بخش مرکزی تهران»- پایان نامه، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- رستمی، قهرمان (۱۳۸۶)، «بررسی توان های توریستی تهران بزرگ و راههای توسعه آن»- پایان نامه، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران
- سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان تهران (۱۳۸۵)، طرح جامع توسعه گردشگری استان تهران، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان تهران .
- سلیمی، سلیم موید (۱۳۸۱)، سیمای میراث فرهنگی استان تهران، تهران: انتشارات اداره کل آموزش سازمان میراث فرهنگی. شهری باف، جعفر (۱۳۷۱)، تهران قدیم، تهران: انتشارات معین.
- ضرغام، حمید (۱۳۷۵)، مدل برنامه ریزی استراتژیک جهانگردی ایران، دفتر هماهنگی و هدایت طرح جامع توسعه و مدیریت جهانگردی.
- ضرغام، حمید (۱۳۸۱)، برنامه ریزی توسعه جهانگردی، جزوه درسی دانشگاه علامه طباطبائی.
- عدل، شهریار (۱۳۷۵)؛ تهران پایتخت ۲۰۰ ساله، انجمن ایران شناسی فرانسه و تهران- سازمان فنی و مهندسی شهر.
- کازس ژرژ (۱۳۸۲)، جهانگردی شهری، مترجم: محلاتی، صلاح الدین، تهران: چاپ و نشر دانشگاه شهید بهشتی.
- معمودی، محسن (۱۳۸۱)، جغرافیای تاریخی تهران، مرکز نشر دانشگاهی، تهران .
- مهندسین مشاور باوند (۱۳۸۲)، مطالعات سازمان فضای و سیمای شهر، تهران.

Gunn(1998), tourism planning & development: to consider in tourism plan making, APA proceeding.

Inskeep, Edward (1991), tourism planning, new York

www.tehran.ir

<http://www.hamshahrionline.ir>

<http://region12.ir>